

УДК 338.1.001.76

І.П. Продіус, д-р екон. наук, проф., Одес. нац. політехн. ун-т

АКТИВІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ВЕНЧУРНОГО ІНВЕСТИВАННЯ

Продіус І.П. **Активізація інноваційної діяльності промислових підприємств на засадах венчурного інвестування.** Досліджено сучасний стан інноваційної діяльності промислових підприємств. Визначено головні проблеми, стримуючі інноваційний розвиток. Запропоновано удосконалення механізмів венчурного інвестування інноваційного розвитку промислових підприємств.

Продіус І.П. **Активизация инновационной деятельности промышленных предприятий на основе венчурного инвестирования.** Исследовано современное состояние инновационной деятельности промышленных предприятий. Определены основные проблемы, сдерживающие инновационное развитие. Предложено усовершенствование механизмов венчурного инвестирования инновационного развития промышленных предприятий.

I.P. Prodius. **Activation of industrial enterprises' innovation activity on the basis of venture investment.** The present state of industrial enterprises' innovation activity is studied. The principal problems hindering innovation development are determined. Improvement of venture investment mechanisms in industrial enterprises' innovation development is proposed.

Інноваційна діяльність у промисловості України в порівнянні з розвиненими країнами, що забезпечують до 85...90 % приросту валового внутрішнього продукту через виробництво й експорт наукомісткої продукції, перебуває на досить низькому рівні й на світовому ринку високотехнологічної продукції, що оцінюється в 2,5...3,0 трлн. USD, її частка становить приблизно 0,1 %. Україна представлена на цьому ринку переважно продукцією оборонно-промислового комплексу й авіаційної промисловості [1].

Різке зниження сприйнятливості вітчизняної промисловості до інновацій порівняно з 1995 р. (22,9 %) обумовлене довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов'язаних із структурною деформованістю економіки країни, домінуванням в ній сировинних виробництв, які об'єктивно малосприйнятливі до сучасних наукових досягнень. Незважаючи на проголошення інноваційного шляху розвитку, рівень впровадження інновацій на промислових підприємствах не забезпечує суттєвого зростання рентабельності промислового виробництва [2, 3].

На жаль, як і в колишній радянській економіці, так і до цього часу українській промисловості притаманна багатоукладність, що проявляється у співіснуванні виробництв різних технологічних укладів. Так, якщо у передових країнах на початку 90-х років відбулося становлення виробництв п'ятого технологічного укладу, що на сьогодні є домінуючим у технологічній структурі розвинутих економік, в українській промисловості відбувалося розширене відтворення носіїв четвертого укладу, а саме виробництво коксу, продуктів нафтопереробки, хімічна та нафтохімічна промисловість, що й до цього часу має найбільшу питому вагу в структурі промислового виробництва (близько 80 %). Глобальна фінансова криза та невдалі трансформаційні процеси ще більше уразили саме ті галузі, що втілювали прогресивні технологічні уклади.

Аналіз технологічної багатоукладності промислового виробництва стає однією з головних структурних проблем вітчизняної економіки, що перешкоджає її ефективному інноваційному розвитку. За даними Держкомстату України, наукомісткість промислового виробництва не перевищує 0,3 %, що в 10...20 разів нижче загальноприйнятого світового рівня [4]. Згідно з даними

Інституту економічного прогнозування НАН України майже 60 % обсягу промислової продукції припадає на третій технологічний уклад, 38 % — на четвертий. 95 % всіх інвестицій вкладається в третій та четвертий технологічні уклади (75 і 20 %, відповідно), і тільки 4,5 % інвестицій — в п'ятий технологічний уклад. У технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння) на 83 % домінує третій технологічний уклад і лише на 10 % — четвертий.

У конкурентному ринковому середовищі успішне функціонування та розвиток промислових підприємств значною мірою залежать від рівня їх інноваційної діяльності. Впровадження інноваційних процесів дозволяє підприємству підвищувати конкурентоспроможність продукції та розширювати її асортимент, зберігати традиційні і створювати нові ринки збуту, покращувати умови праці, вдосконалювати процес виробництва та управління. Однак, незважаючи на конкурентні переваги, які здатні забезпечити розробку і впровадження інновацій, в Україні зберігається тенденція до зменшення питомої ваги промислових підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність. Так, у 2008 р. кількість промислових підприємств, які запровадили інновації, становила 10,8 % від загальної кількості (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств у 2000 ... 2008 рр.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість підприємств, які запровадили інновації,	1491	1503	1506	1120	958	810	999	1186	1135
% від загальної кількості	14,8	14,3	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8
Кількість нових видів техніки;	631	610	520	710	769	657	786	881	758
технологічних процесів;	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1145	1419	1647
в т.ч. ресурсозберігаючих	430	469	430	606	645	690	424	634	680

Повільно зростає обсяг залучення коштів іноземних та вітчизняних інвесторів, що можуть слугувати суттєвим додатковим джерелом забезпечення фінансовими ресурсами широкомасштабного впровадження інновацій.

Інвестиції у вигляді коштів банків й інших фінансових інститутів характеризуються досить незначними розмірами, тому що для банків істотно стримуючим чинником є високий ризик неповернення кредитів. Разом з тим для багатьох промислових підприємств рівень реальної процентної ставки по кредитах залишається більшим у порівнянні з рівнем рентабельності інноваційних проектів [5].

У 2008 р. найбільший обсяг інноваційних витрат припадає на підприємства переробної промисловості (95,9 %), зокрема:

- машинобудування (30,5 %);
- виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (22,5 %);
- хімічна і нафтохімічна промисловість (11,7%).

В розрізі регіонів найвищі показники інноваційних витрат мають промислові підприємства Донецької (6,4 %), Харківської (8,3 %), Івано-Франківської (6,3 %) областей та м. Києва (12,1 %).

Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої вже багато років знаходиться на рівні 6...7 %, що є неприпустимим для держави з могутнім інноваційним потенціалом.

За період 2001...2008 рр. майже 40 % загального обсягу нових технологій, необхідних для модернізації вітчизняної промисловості, придбано за межами країни, з них: 29 % — усіх патентів та ліцензій, 10,6 % — результатів досліджень і розробок, 52 % — нових технологій, ноу-хау, 42,8 % — устаткування.

Незважаючи на значну кількість нормативних актів у сфері інноваційної діяльності, спроби її стимулювання та інвестування не принесли значних результатів, оскільки на практиці багато з них залишаються декларативними. Тому основним джерелом фінансування інноваційних проектів залишаються власні кошти підприємства, що має скоріше негативні наслідки, ніж позитивні. Важливими особливостями нововведень більшості підприємств, що опираються на власні кошти, залишаються їх відносно скромні масштаби.

Так, кошти вітчизняних та іноземних інвесторів, вкладені в інноваційну діяльність промисловості, залишаються незначними й істотно не впливають на її розвиток, в 2008 р. вони склали лише 3,8 % від загального обсягу фінансування інноваційної діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансування інноваційної діяльності в промисловості у 2000...2008 рр., %

Джерела фінансування	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Державний бюджет	0,4	2,8	1,5	3,0	1,4	0,5	1,9	1,3	1,5
Місцевий бюджет	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,3	0,2	0,1	0,1
Власні кошти	79,6	83,9	71,1	70,2	77,2	87,7	84,6	73,7	60,6
Кредити	6,3	6,0	12,6	18,0	17,8	7,1	8,5	18,4	33,7
Кошти інвесторів:									
— вітчизняних	2,8	1,8	1,9	3,7	0,2	1,4	0,4	1,2	1,3
— іноземних	7,6	3,0	8,8	4,2	2,5	2,7	2,9	2,0	2,5
Кошти інших джерел	1,3	1,2	3,8	0,7	0,8	0,1	1,5	3,3	1,3

Джерелом збільшення обсягу коштів, усунення їх дефіциту мало бути зростання ролі банківських кредитів у розвитку інноваційної діяльності, які значно збільшились і у 2008 р. становили 33,7 %. Натомість світові фінансово-економічні кризові явища зробили неможливим активізацію використання кредитів для фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств.

Кредитна криза переросла у глобальну кризу, внаслідок якої банки та інші фінансові інститути втратили значну частину активів, скоротилися обсяги міжбанківського кредитування та кредитування приватного і корпоративного сектора, зменшилися обсяги виробництва і світової торгівлі тощо. Основними причинами її виникнення стали: криза на ринку іпотечних кредитів США, зростання обсягу спекулятивних операцій з деривативами, нестабільність світового валютного ринку, підвищення світових цін на енергоносії і продовольство.

Таким чином, в умовах фінансової кризи важливим завданням є пошук нетрадиційних шляхів інвестування нових розробок. Одним із можливих напрямів розв'язання цієї проблеми може бути розвиток венчурної індустрії. Світовий досвід свідчить, що країни, які послідовно забезпечують безперервний та якісний трансферт наукових знань у нові технології та виробниці, отримують значні переваги в забезпеченні стійких темпів економічного розвитку. У свою чергу інноваційний розвиток передбачає залучення венчурного капіталу як необхідного атрибуту. Венчурний капітал за певних умов може стати ефективним джерелом фінансового забезпечення наукових розробок та перетворення їх на конкурентоспроможний продукт [6].

Досвід розвинутих країн, що використовували венчурну індустрію для створення конкурентоспроможної економіки, переконливо свідчить про значне зростання у них виробництва конкурентоспроможної продукції, прискорене використання новітніх технологій в усіх галузях промисловості, зростання зайнятості населення тощо.

За час свого існування венчурний бізнес проявив себе як один з ефективних засобів стабілізації й розвитку реального сектора економіки. Венчурний капітал зіграв значну роль у реалізації найважливіших нововведень кінця ХХ ст. Саме в такий спосіб були реалізовані такі видатні досягнення людства, як мікропроцесори, персональні комп'ютери, технологія рекомбінатних молекул ДНК.

Особливості економічного розвитку провідних країн світу привели до того, що в останні 10 років майже половина реалізованих у промисловій сфері інновацій забезпечувалася малим бізнесом, який намагається завоювати свою ринкову нішу шляхом створення нового виробу з розширеними можливостями використання.

Результати досліджень американських фахівців показують, що на першій стадії інноваційного процесу, коли проробляється науково-технічна ідея, відсіюються понад 80 % науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт [7]. З усіх науково-дослідних проектів, що розробляються промисловими фірмами, 70 % не дають позитивного комерційного результату, і тільки 20 % нових виробів є конкурентоспроможними і не знімаються з виробництва. Імовірність отримання позитивного результату на стадії фундаментальних досліджень становить 5...10 %, на етапі прикладних досліджень — 85...90 %, а на етапі розробки — 95...97 %. Наведені дані вказують на доцільність упровадження венчурного підприємництва, що може значно зменшити витрати на створення інноваційного продукту. Саме з цих причин американським законодавством передбачається обов'язкове залучення малих фірм до виконання всіх науково-технічних проектів з обсягами фінансування більше 100,0 USD. Фахівці підраховали, що з точки зору реєстрації патентів на винаходи один долар венчурних інвестицій у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) майже в 10 разів ефективніший за долар, вкладений крупною

компанією. Венчурні інвестиції складають менше 3 % корпоративних витрат на НДДКР, але приводять до здійснення 15 % всіх інновацій у промисловості.

Основним функціональним завданням венчурного фінансування є сприяння росту конкретного бізнесу шляхом надання певної суми коштів в обмін на долю в уставному капіталі або деякий пакет акцій [8]. На відміну від стратегічного інвестора, венчурний не намагається отримати контрольний пакет акцій, а значить, засновник залишається власником компанії й самостійно формує стратегію її розвитку. Венчурний фонд стає тільки партнером венчурної компанії, але використання його зв'язків, досвіду і репутації може значною мірою сприяти конкурентоспроможності виробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. Пріоритет в інвестуванні венчурними компаніями надається тим галузям промисловості, що пов'язані з можливістю реалізації наукоємної продукції, на яку є попит і яка приносить значні прибутки.

Венчурне фінансування для підприємств має цілий ряд переваг порівняно з традиційним банківським кредитуванням. Зокрема, для отримання венчурних інвестицій не потрібно оформляти заставу, що не завжди можливо для підприємств. При невдачі інноваційного проекту у венчурного підприємства немає зобов'язання щодо сплати процентів. Венчурний інвестор постійно зберігає право власності на інвестиції і доходи венчурного фонду, що підвищує захищеність його вкладу і знижує ризики, пов'язані з колективним інвестуванням. До позитиву венчурного фонду слід віднести також гнучкі та ефективні форми інвестування коштів і розподілу прибутку, а також можливість кваліфікованого відбору проекту і проведення його технічної, економічної та юридичної експертизи професіональним менеджментом управляючої компанії.

Венчурні фонди стали створюватися в Україні після прийняття у березні 2001 р. Верховною Радою Закону України “Про інститути спільного інвестування” (пайові та корпоративні інвестиційні фонди). Встановлені Законом обмеження на ринку спільного інвестування стримували як розвиток бізнесу, так і можливість формування менш ризикових проектів за рахунок коштів інвесторів.

Розвиток венчурної індустрії України стримує низка негативних чинників [9]:

— Слабка законодавча база. Як наслідок, венчурні фонди створюються не для фінансування інноваційних проектів, а для реалізації спекулятивних схем управління власністю та використання податкових пільг, оскільки фонди не сплачують податок на прибуток.

— Брак джерел фінансування інвестицій. Джерелами фінансування венчурних установ в Україні є вільний капітал вітчизняних ФПГ, закордонних приватних й інституційних інвесторів. Масштабну присутність останніх гальмує сумнівна репутація венчурної індустрії та недостатня інвестиційна привабливість вітчизняного бізнес-середовища.

— Слабкість фондового ринку та відсутність гарантій для венчурного інвестора, які б обмежували його ризики. Звичайні привілейовані акції, закріплені законодавством, не дають права участі в управлінні та можуть складати лише 10 % статутного фонду, що часто недостатньо для венчурного проекту. Тому єдиним інструментом венчурного інвестора в країні залишаються звичайні акції, що не страхують вкладника від несприятливої реалізації проекту.

— Погіршення ситуації в секторі генерації наукових знань. Від колишнього СРСР країна отримала потужний науково-дослідний сектор, який сьогодні вже не відповідає сучасним потребам. Наявним є недофінансування й деградація основних наукових шкіл, очевидна втрата зв'язку дослідного сектора з реальними потребами економіки та виробництва. Вітчизняний бізнес не є замовником і реальним споживачем прикладних досліджень, як це відбувається в усьому світі, коли гроші венчурних компаній стають важливим джерелом фінансування науковців.

— Брак на ринку венчурного інвестування “якісних” проектів, які визначаються потужною маркетинговою стратегією та потенційною місткістю ринку. Іншими важливими критеріями якості проектів є: тривала реалізація інноваційного проекту; сильна управлінська команда; якісний бізнес-план; наявність стратегічного бачення розвитку компанії; розуміння перспектив розвитку технології, що лежить в основі бізнесу; захищеність інтелектуальної власності національними або міжнародними патентами.

— Відсутність фахівців у сфері венчурного менеджменту, які володіють технологіями виявлення та оцінки інноваційних проектів і вміють забезпечити стабільне фінансування в період ранньої стадії розвитку проектів. Також фахівці мають забезпечувати проведення науково-технічної, маркетингової та інвестиційної експертизи, виявляти ризики, знаходити під кожний перспективний проект відповідних інвесторів. В країні відсутні чітко сформовані елементи інноваційної інфраструктури та люди, які займалися б інноваційним бізнесом професійно.

— Слабкість інституту захисту інтелектуальної власності. При аналізі ринку інновацій доведено, що незважаючи на збільшення номінальної кількості, якість або науково-технічний рівень розробок продовжує знижуватися. За даними Держдепартаменту інтелектуальної власності щорічно в країні видається 15...20 тис. патентів, але застосування на ринку знаходить не більше 1 % інновацій.

— Загальна несприятлива державна політика щодо стимулювання інноваційних процесів. Існуючі схеми регулювання лише погіршують ситуацію. У країні відсутня система державного фінансування венчурних проєктів та не створені механізми компенсації втрат приватних та інституційних інвесторів від невдалих венчурних проєктів.

Незважаючи на зазначені негативні моменти, є наявність галузей, що мають потенціал зростання й велику кількість перспективних проєктів, які потребують фінансування і є потенційно вигідними для венчурного інвестора.

Стрімкий ріст венчурних фондів в країні почався з 2005 р. Так, на кінець 2005 р. було зареєстровано 199 пайових та 19 корпоративних венчурних фондів. На 1 січня 2008 р. вже було зареєстровано 834 інвестиційні фонди, з них 603 венчурні пайові фонди і 47 венчурних корпоративних фондів, загальний обсяг активів венчурних фондів досягнув 45 млрд грн.

Як засвідчує практика, збільшення венчурних фондів не приводить до адекватного зростання інвестиційних потоків в інноваційні сектори економіки. Основними акцепторами інвестицій венчурних фондів є компанії зі сфер нерухомості та будівництва (більше 50 %), фінансів, харчової та хімічної галузей промисловості. Вітчизняний венчурний капітал ухиляється від участі в інноваційних проєктах з таких причин:

— інвестиції в окремі галузі традиційної економіки (торгівля, надання послуг у сфері громадського харчування, будівництво) мають надвисокий рівень доходності за відносно короткий термін інвестування та за умов низького рівня ризику;

— діяльність венчурних фондів часто використовується з метою оптимізації оподаткування законним способом;

— венчурні фонди нерідко відіграють роль фінансового буфера між підприємствами, що входять до складу холдингу.

— венчурні фонди надають однозначну перевагу низько- та середньоризикованим короткотривалим операціям з фінансовими активами та нерухомістю.

Тому сьогодні практично відсутні вкладення в інновації, а переважають інвестиції в розвиток компаній.

З метою активізації інноваційної спрямованості венчурних компаній 18 грудня 2008 р. було прийнято Закон “Про внесення змін до Закону України “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)”, який зможе полегшити діяльність інститутів спільного інвестування та відповідно захистити інтереси інвесторів.

Для збільшення частки й обсягів залучення венчурних інвестицій у вітчизняні інноваційні компанії необхідним є створення системи коучинг-центрів з венчурного підприємництва. Їх завданням є підготовка фахівців з венчурного підприємництва та формування Networking, тобто забезпечення високого рівня формальних і неформальних зв'язків представників венчурної індустрії. Ця система сприятиме виникненню нових фінансових інститутів і підтримуючої інфраструктури на загальнодержавному та регіональному рівнях. Потрібна підготовка кваліфікованих фахівців, що володіють системами відбору проєктів для венчурного фонду, оскільки науково-технічні ризики є характерною рисою венчурного бізнесу. Тільки близько 1 % проєктів, які одержує на розгляд венчурний капіталіст, доходять до стадії фінансування. Для цього необхідно збільшити держзамовлення на підготовку та перекваліфікацію кадрів для інноваційної діяльності державними закладами освіти та налагодити й відпрацювати механізми стажування студентів з інноваційного менеджменту в провідних університетах розвинених країн.

Основними чинниками, що сприяють розвитку венчурної індустрії, є: наявність науково-освітньої бази та потужного дослідного сектора, потужні наукові школи; розвиненість фінансових інститутів і ринків страхового та пенсійного секторів; наявність фондового ринку; політична і макроекономічна стабільність, стале економічне зростання; стабільний попит з боку держави та приватного секторів на наукові дослідження й розробки; наявність вільного капіталу.

Для активізації венчурного підприємництва необхідно проводити венчурні ярмарки, на яких компанії з різних регіонів, що розробляють інноваційні розробки, зможуть: представити свій бізнес венчурним інвесторам; підвищити зацікавленість фінансових інститутів до перспективних високотехнологічних підприємств; одержати досвід практичного спілкування з венчурними

інвесторами та допомогу в залученні зовнішнього капіталу для розвитку. У рамках проведення венчурних ярмарків доцільно організовувати міжнародні конференції з питань міжнародного ділового інноваційного співробітництва й удосконалення механізмів захисту й комерціалізації інтелектуальної власності. З метою надання інформаційної підтримки учасникам венчурного підприємництва необхідно розширювати практику проведення венчурних ярмарків у різних областях країни, а також розвивати й інші комунікативні площадки й мережні структури — професійні асоціації й союзи інвесторів, електронні біржі технологій, спеціалізовані портали в мережі Інтернет з питань венчурного підприємництва, проводити інвестиційні форуми й форуми підприємців, промислово-економічні конгреси.

Підготовку кадрів в області венчурного інвестування доцільно проводити на основі створення спеціального напрямку, орієнтованого на підготовку фахівців для венчурного підприємництва. Для розв'язання питань надання консультаційної, методичної підтримки в сфері венчурного підприємництва в регіонах потрібно створити спеціалізовані центри на базі вищих навчальних закладів.

Таким чином, для вітчизняної економіки інновації та інноваційний розвиток є рушійною силою, яка спроможна забезпечити економічну незалежність країни, подолати розрив з розвиненими державами. Інноваційний розвиток забезпечуватиме впровадження нових технологій, передової техніки на діючих виробничих потужностях реального сектора економіки за рахунок техніко-технологічного переоснащення, особливо у паливно-енергетичному комплексі, металургії та обробленні металу, машинобудуванні. Необхідно збільшити витрати венчурних інвесторів на технологічні нововведення на промислових підприємствах, що сприятиме вдосконаленню технологічного процесу, економії ресурсів, відповідності екологічним вимогам, а значить конкурентоспроможності за рахунок поліпшення якості продукції, зниження її собівартості, розширення номенклатури та асортименту продукції, що випускається.

Література

1. Федулова, Л. Перспективи інноваційно-технологічного розвитку промисловості / Л. Федулова // Економіка України. — 2008. — № 7 (560). — С. 24 — 36.
2. Романова, О. Світовий досвід організаційних інновацій / О. Романова // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 17. — С. 29 — 32.
3. Шматенко, Р. Формування державної стимулюючої системи інноваційного розвитку підприємств на основі досвіду економічно-розвинених країн / Р. Шматенко // Інвестиції: практика та досвід. — 2009. — № 12. — С. 21 — 23.
4. Михайловська, О. Інноваційний прорив України: політичний міф чи реальна можливість у глобалізованому світі / О. Михайловська // Економіст. — 2008. — № 8. — С. 34 — 38.
5. Пшик, Б. Шляхи розвитку фінансово-кредитного забезпечення інноваційних процесів в Україні / Б. Пшик, В. Сухаревич // Регіонал. економіка. — 2008. — № 2. — С. 144 — 151.
6. Кузнецова, І. Інститут венчурних інвестицій: стан та перспективи розвитку в Україні / І. Кузнецова // Наука та інновації. — 2008. — № 1. — С. 87 — 95.
7. Мешко, Н. Реалізація інноваційної стратегії розвитку: досвід США / Н. Мешко // Інвестиції: практика та досвід. — 2008. — № 22. — С. 22 — 26.
8. Лапко, О. Венчурний капітал як джерело фінансування інноваційного розвитку економіки / О. Лапко // Економіка і прогнозування. — 2006. — № 3. — С. 25 — 42.
9. Урсакий, Ю. Венчурний бізнес України: становлення, розвиток та проблеми / Ю. Урсакий // Вісн. Чернівець. торг.-екон. ін-ту. — 2009. — № 1. — С. 171 — 181.

Рецензент д-р техн. наук, проф. Одес. нац. політехн. ун-ту Філіппова С.В.

Надійшла до редакції 24 липня 2009 р.